

О. В. Жадан,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри управління персоналом та економіки праці,
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентіві України

ДЕРЖАВА У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИВАННЯМ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

O. Zhadan,
Doctor of Public Administration, Associate Professor,
Full Professor of Personnel Management and Labor Economy Department, KRI NAPA, Kharkiv

STATE IN THE SYSTEM OF INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL

Узагальнено науково-теоретичні підходи до визначення сутності і особливостей інвестування у людський капітал. Визначено, що з економічної точки зору інвестиції в людський капітал є витратами, що здійснюються у соціальній сфері, з метою майбутнього збільшення продуктивності праці і сприяють росту майбутніх доходів як окремих носіїв капіталу, так і суспільства в цілому. Уточнено структуру інвестицій у людський капітал шляхом віднесення до її складу витрат на освіту, охорону здоров'я, культуру, підтримку мобільності трудових ресурсів. Сформульовано концептуальний підхід щодо визначення ролі держави у системі управління інвестуванням у людський капітал в умовах прискорення процесів постіндустріалізації та глобалізації економіки. З'ясовано, що одним з найгостріших питань при проведенні соціально-економічної політики розвитку людського капіталу залишаються реалізація принципу "соціально-економічної відповідальності", а також забезпечення належного рівня соціальної стабільності як необхідного елемента успішного економічного розвитку, в широкому сенсі, як основи "сталого суспільства". Обгрунтовано підхід до удосконалення структуривання соціальних інвестицій в Україні на основі виділення двох напрямків інвестування: превентивної медицини і безпосередньої меддопомоги. Аргументовано доцільність створення регіональних фондів розвитку людського капіталу, що дозволить скоординувати зусилля регіонів на фінансуванні заходів, спрямованих на розвиток людського капіталу, а також формуванні якісно нової системи офіційної статистики, адекватної вимогам постіндустріальної держави.

Generalized scientific and theoretical approaches to determining the nature and characteristics of investment in human capital. It was determined that in economic terms the investment in human capital are expenses that are made in the social sector, in order to increase future productivity and contribute to the growth of future earnings as a separate media capital, and society as a whole. Specifies the pattern of investment in human capital by allocating its expenses on education, health, culture and supporting labor mobility. Formulated the conceptual approach to defining the role of the state in the management of investments in human capital in terms of accelerated post industrialization and economic globalization. It was found that one of the most pressing issues in social and economic policy of human capital remains the implementation of the principle of "social and economic responsibility" as well as providing an adequate level of social stability as a necessary element of successful economic development and, in a broad sense as the basis "sustainable society". Based approach to improving the social structuring of investments in Ukraine based on the separation of two investment areas: preventive medicine and immediate care. Argued the feasibility of establishing a regional human capital development fund, which will coordinate the efforts of regions to fund activities aimed at the development of human capital and the formation of qualitatively new system of official statistics, the appropriate requirements of post-industrial state.

Ключові слова: держава, людський капітал, інвестиції у людський капітал, соціально-економічна відповідальність.

Key words: state, human capital, investment in human capital, social and economic responsibility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інвестиційні процеси в сфері людського капіталу здійснюються в результаті комплексної взаємодії держави,

населення і бізнесу. Однак провідна роль у цьому процесі, що полягає у створенні рамкових умов розвитку людського капіталу, практично у всіх країнах належить державі. Така ситуація обумовлюється кількома об'єктивними причинами. Головними серед них є: висока суспільна віддача накопиченого людського капіталу; формування його основних еле-

ментів у сферах "неспроможності ринку"; необхідність виконання державою функцій соціального гарантування і забезпечення стабільності у суспільстві.

Висока суспільна віддача людського капіталу, а також неспроможність ринку при його формуванні є підставою для державного втручання в процеси інвестування у людський капітал. Масштаби цього втручання залежать як від рівня економічного розвитку країни, традицій лібералізму і патерналізму, моделі економічного розвитку, так і від національних пріоритетів розвитку людського капіталу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Теоретичні основи інвестування у людину були закладені на початку 60-х рр. ХХ ст. провідними американськими економістами Т. Шульцем, Г. Беккером та Д. Мінцером. Вітчизняні напрацювання з окремих аспектів управління інвестуванням у людський капітал викладені у працях Д.П. Богині, В.С. Гойла, О.А. Грішнєвої, О.І. Добриніна, С.О. Дятлова, Р.І. Капелюшнікова, А.М. Колота, В.П. Корчагіна, В.І. Марцинкевича, М.В. Семікіної, А.А. Чухна. Однак, враховуючи складність та багатогранність проблеми, чимало завдань у галузі теоретичного обґрунтування ролі держави в управлінні інвестуванням у людський капітал залишаються невирішеними або недостатньо розробленими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутності і особливостей інвестування у людський капітал та визначення ролі держави у системі управління інвестуванням у цій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія досліджень в рамках концепції людського капіталу відрізняється тим, що різноманітні аспекти людського життя, що раніше були предметом вивчення інших дисциплін, досліджуються із застосуванням суто економічних понять таких, як обмеженість ресурсів, ціна, альтернативні витрати і т.п. Наприклад, Г. Беккер розраховував економічну ефективність освіти шляхом зіставлення вигод та витрат, пов'язаних з її отриманням. Для визначення чистої вигоди від освіти з довічних доходів осіб, які закінчили коледж, згідно з його підходом, необхідно відняти довічні заробітки осіб, які отримали середню освіту. Основною статтею витрат освіти є витрати упущеної вигоди, тобто дохід, недоотриманий людиною за роки навчання. Зіставлення чистих доходів від освіти з витратами на її отримання, за підрахунками Г. Беккера, в середньому дає рентабельність, що на 10—15% перевищує рентабельність більшості фірм [1, с. 65].

Одна з ключових тез теорії людського капіталу полягає в тому, що в умовах інформаційного суспільства людський капітал є найважливішим чинником відтворення національного багатства і його необхідним елементом. Т. Шульц на прикладі економіки США довів, що дохід від інвестицій у людський капітал більше, ніж від інвестицій у фізичний капітал. Звідси випливає висновок, що країнам з низьким рівнем реалізації людських можливостей і низькими доходами особливо важливо здійснювати інвестиції в охорону здоров'я, освіту і науку [7, с. 138].

Таким чином, процес відтворення людського капіталу як частини національного багатства країни неможливий без відповідних інвестицій.

З економічної точки зору інвестиції в людський капітал — це витрати, що здійснені в соціальній сфері, з метою май-

бутнього збільшення продуктивності праці і сприяють росту майбутніх доходів як окремих носіїв капіталу, так і суспільства в цілому.

Даний вид інвестицій неоднорідний за своїм складом і поділом за видами витрат. Так, існують підходи, засновані на поділі інвестицій у людський капітал за галузями соціальної сфери, внаслідок чого визначено капітал здоров'я, капітал освіти і капітал культури [5, с. 140—145]. Але домінуючим є функціональний підхід до поділу інвестицій у людський капітал, згідно з яким вони поділяються на такі види:

- витрати на освіту, включаючи загальну, спеціальна, підготовку на робочому місці, підвищення кваліфікації;
- витрати на медичне обслуговування, створення побутових умов і поліпшення середовища перебування, які подовжують термін життя і підвищують працездатність;
- витрати на підтримку мобільності трудових ресурсів, що забезпечує їх переміщення до місця потреби в них [2, с. 87].

Таким чином, інвестиції в капітал здоров'я є базою для людського капіталу взагалі, так як подовжують працездатний відрізок життя людини і, таким чином, уповільнюють фізичний знос людського капіталу. На макроекономічному рівні дослідження здоров'я як економічної категорії використовується спеціальний термін громадське здоров'я (Public Health as a resource) — медико-соціальний ресурс і потенціал суспільства, що сприяє забезпеченню національної безпеки. Інвестиції в капітал освіти формують кваліфіковані і продуктивніші трудові ресурси. У літературі розглянутий і процес морального старіння накопиченого науково-освітнього потенціалу. Даний вид зносу сповільнюється за допомогою інвестицій в перенавчання та підвищення кваліфікації.

Ефект від інвестицій в капітал культури для суспільства має, перш за все, соціальний характер: формування культури є умовою будь-якої професійної підготовки в майбутньому, створює передумови для соціальної мобільності людини або соціальної групи, передає культурне надбання суспільства з покоління в покоління. Разом з тим, у сфері культури, безумовно, можлива реалізація проектів, що приносять комерційну вигоду інвестору.

Важливо і поки що недостатньо дослідженою сучасною державно-управлінською наукою, на наш погляд, є проблема визначення ролі держави у формуванні умов розвитку людського капіталу, особливо на тлі прискорюваних процесів постіндустріалізації та глобалізації економіки. Зокрема назріває необхідність у розробці нового підходу до державної політики розвитку людського капіталу, в рамках якого державні інститути будуть здатними діяти як ефективний інвестор, що розуміє необхідність адаптації людських ресурсів до розвитку в умовах постіндустріалізації.

Загально визнаним вважається, що розбудова економіки не є самоцілью, а скоріше засобом, найважливішим фактором і умовою соціального прогресу. Метою діяльності суспільства, в тому числі в економічній сфері, є людський розвиток. Сталий розвиток людського капіталу як прогрес у його відтворенні, нагромадженні і використанні — це шлях до сталого людського розвитку. Кінцева мета політики сталого розвитку людського капіталу — соціальна стійкість як необхідний елемент економічного розвитку, як основа "сталого суспільства". У досягненні цієї мети активну участь можуть брати як держава, так і власники людського капіталу (домашні господарства), і його основні "орендарі" (бізнес).

При цьому сучасні держави виступають як суб'єкти, обов'язками яких є створення умов сталого відтворення людського капіталу. Держава, крім того, несе солідарну (з домашніми господарствами і бізнесом) відповідальність

за формування умов нагромадження і використання людського капіталу, що обумовлено низкою об'єктивних причин, головною з яких є неспроможність ринкового механізму до забезпечення економіки базовими елементами людського капіталу — освітою і охороною здоров'я. Крім того, ринок індивідуальний до виникнення у індивіда, певної соціальної групи або суспільства в цілому матеріальних, духовних та інших проблем, здатних спричинити зростання ірраціональних потреб, незадоволення яких негативно впливає на розвиток людського капіталу. Разом з тим зростаюча відкритість економік розвинених країн призводить до усунення існуючих бар'єрів у внутрішній та зовнішній міграції людського капіталу. Звідси закономірно постає питання про доцільність та ефективність досить великих національних вкладень у "вільно переміщуваний" людський капітал.

У сучасній глобалізованій економіці вільний рух людського капіталу з точки зору глобального, всесвітнього інтелектуального розвитку вважається позитивним явищем. Це питання розглядається з позиції скоріше "кругообігу умів", а не їх "витоку", як це вважалося раніше. Кожна сторона обміну, і країна-донор людського капіталу, і країна-реципієнт, можуть мати певні переваги [4, с. 83—86]. Однак в існуючій системі відносин ряд країн (у тому числі Україна) скоріше несуть витрати, ніж отримують вигоди, тобто як і раніше мають лише "витік умів". За великим рахунком проблема тут полягає в тому, що цим країнам не вдається побудувати соціально стійку економіку і, відповідно, створити найважливіші умови розвитку людського капіталу.

На наш погляд, найважливішою умовою ефективного функціонування людського капіталу стає соціально-економічна стабільність, а відсутність розширеного відтворення людського капіталу є, в свою чергу, прямою загрозою сталого розвитку як економіки, так і соціальної сфери. Таким чином, проблема розвитку людського капіталу виступає як невід'ємна частина сучасної соціально-економічної політики, оскільки розвиток людського капіталу та соціально-економічна стабільність взаємно обумовлюють один одного.

Важливою складовою процесу інвестування у людський капітал є соціально-економічна відповідальність його учасників. Вона є результатом синергетичної взаємодії людського, соціального і морального капіталів всіх суб'єктів економічних відносин, у тому числі держави, тобто це свого роду "віддача" від даних видів капіталу, "нематеріальна цінність", яка "пронизує" всю сукупність соціально-економічних взаємин економічних суб'єктів у суспільстві, виступаючи додатковим критерієм ефективності їх взаємодії [6, с. 294—299].

Таким чином, можливість реалізації принципу "соціально-економічної відповідальності" значною мірою залежить від наявності дієвих регуляторів суспільних відносин у соціально-економічній сфері, їх якості та політичних уподобань чинної влади в питаннях розвитку людського капіталу.

Це обумовлює необхідність нового підходу до державної політики розвитку людського капіталу, в рамках якого держава здатна діяти як ефективний інвестор, що здійснює управління розвитком людського капіталу як в напрямі його формування (відтворення і накопичення), так і ефективного використання. Державі-інвестору, таким чином, необхідно вибудувати послідовність вирішення двох комплексних завдань:

— якісне відтворення і нагромадження людського капіталу (створення умов і стимулів його накопичення і заощадження, "культування" раціональної складової в загальному обсязі людського капіталу, формування конкурентоспроможного людського капіталу, прогнозування перспек-

тивних напрямів розвитку людського капіталу відповідно до майбутніх потреб економіки);

— ефективне використання накопиченого людського капіталу (у процесі суспільного виробництва за допомогою ринку праці, споживчих ринків; створення в країні умов для здійснення трудової, підприємницької, творчої діяльності).

Держава, використовуючи інструменти економічної політики (насамперед, бюджетно-податкової та грошово-кредитної), цілеспрямовано впливає на процеси відтворення і нагромадження людського капіталу по відношенню до домогосподарств і фірм як на макро-, так і на мікрорівні. Важливим інструментом у політиці якісного відтворення і нагромадження людського капіталу є державні витрати, а саме витрати на соціально-культурні заходи — "соціальні інвестиції".

Підхід до структурування соціальних інвестицій в Україні потребує модернізації, як і підходи до їх програмування та моніторингу. У структурі інвестицій охорона здоров'я розглядається як цілісний єдиний напрямок, до якого додаються ще і фізична культура та спорт. Наприклад, у структурі соціальних інвестицій США є два великих розділи "Medicare" і "Medicaid": перший з яких, що діє як федеральна програма страхування, сконцентрований на турботі про здоров'я, захисті, тобто превентивних медичних заходах, а другий — на безпосередній медичній допомозі, лікуванні захворювань. Такий підхід видається доцільним враховувати у вітчизняній практиці, аж до зміни статистичної методології. Офіційна державна статистика в частині превентивної медицини в розділі "охорона здоров'я" надає лише дані про періодичні профілактичні огляди населення (у тому числі дітей віком 0—14 років) і охоплення дітей профілактичними щепленнями.

На рівні держави інвестиції в людський капітал по суті є вкладеннями в розвиток інститутів, що сприяють збереженню і нагромадженню людського капіталу. Цей вид інвестицій можна вважати найбільш "розпоросеним" за галузями економіки і соціальної сфери: до них відносяться освіта і наука, охорона здоров'я, фізична культура і спорт, житлово-комунальні та побутові послуги, культура та ЗМІ, охорона навколишнього середовища. Якщо абстрагуватися від вкладень з боку держави, то можна побачити, що цим переліком справа не обмежується, оскільки прямо або опосередковано на розвиток людського капіталу може впливати діяльність громадських, релігійних організацій тощо.

У цілому слід відзначити, що у структурі державних витрат у ХХ столітті відбулося різке збільшення частки, що припадає на соціальне забезпечення, розвиток людського капіталу, НДДКР. У розвинених країнах ці витрати зросли з 1—2% у 1870-і роки до 3—5% в кінці 1920-х років і до 20—25% до початку 1990-х рр. Загалом упродовж ХХ століття у розвинених країнах збільшення витрат на освіту, охорону здоров'я та науку на 2/3—3/4 були обумовлені зростанням державних витрат. Отже, це неабиякою мірою сприяло нарощуванню людського капіталу, що забезпечував в 1950—1990-х роках за різними підрахунками від 1/5 до 1/3 зростання ВВП у розвинених країнах [3, с. 52].

Слід також зазначити, що в останні роки спостерігалося зниження частки соціальних інвестицій у загальному обсязі державних витрат (її збільшення в 2009 році не досягло значень 2005—2006 рр.). Відсутність в Україні стійкого тренда в динаміці соціальних інвестицій з боку держави не дозволяє вести мову про встановлення принципу "соціально-економічної відповідальності" як базового у поведінці головного суб'єкта розвитку людського капіталу, який багато в чому задає "правила гри" у цій сфері.

Оскільки переважна більшість інвестиційних процесів у сфері людського капіталу відбувається на місцевому рівні, видається за доцільне внести наступні пропозиції щодо формування регіональної державної політики розвитку людського капіталу. У сучасних умовах назріває необхідність створення регіональних фондів розвитку людського капіталу, основним призначенням яких повинно стати фінансування заходів:

— з розробки та реалізації великих інвестиційних проектів загальнодержавного значення, що забезпечують накопичення цільового ресурсу — людського капіталу (в першу чергу, підготовка висококваліфікованих фахівців, необхідних для постіндустріалізації регіональних економічних систем, їх розвитку в напрямі економіки знань);

— з впровадження в практику регіонального державного управління нових інвестиційних інструментів (муниципальні фонди накопичення людського капіталу, державно-приватне партнерство в цій сфері), які могли б створити механізми залучення приватних інвестицій у конкретні проекти розвитку людського капіталу;

— з формування нових державних механізмів залучення конкурентоспроможного людського капіталу у регіональну економіку, заснованих на сучасних прозорих схемах найму висококваліфікованих фахівців.

Створення подібних фондів дозволить, у тому числі, сформувати якісно нову систему державної статистики, адекватну вимогам постіндустріального господарства, яка включатиме дані щодо інвестицій у людський капітал та обсягів людського капіталу (на основі оцінки вкладень) як невід'ємної складової національного багатства країни. На даний момент навіть приблизні оцінки вкладень у людський капітал доводиться здійснювати, використовуючи дані різних джерел, в тому числі експертні оцінки і дані анкетних опитувань (особливо щодо домогосподарств).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасні держави виступають в якості основних інвесторів в людський капітал, що, однак, супроводжується низкою суперечностей: з одного боку, "неспроможності" ринку як головний аргумент на користь масштабних державних вкладень у людський капітал, з іншого — процеси глобалізації, зменшення бар'єрів для міграції людського капіталу, що актуалізують питання доцільності та ефективності значних національних вкладень у "вільно перемішуваний" людський капітал.

Одним з найгостріших питань при проведенні соціально-економічної політики залишаються реалізація принципу "соціально-економічної відповідальності", а також забезпечення належного рівня соціальної стабільності як необхідного елемента успішного економічного розвитку і, в широкому сенсі, як основи "сталого суспільства". Важливою ланкою в цьому ланцюжку виступає створення умов відтворення і нагромадження людського капіталу в цілях його сталого розвитку.

Підхід до структурування соціальних інвестицій в Україні потребує модернізації, як і підходи до їх програмування (для формування "дорожньої карти") та моніторингу (з метою більшої прозорості для суспільства). Зокрема з метою модернізації структури інвестицій на охорону здоров'я видається доцільним виділення двох напрямів інвестування: превентивної медицини і безпосередньої меддопомоги. Необхідні вкладення у створення можливостей для раціонального розвитку людського капіталу шляхом формування сучасної інфраструктури здорового способу життя.

Відсутність в Україні стійкого тренду в динаміці соціальних інвестицій з боку держави не дозволяє вести мову про встановлення принципу "соціально-економічної відповідальності" як базового при формуванні політики розвитку людського капіталу.

Сектор соціальних програм здебільшого традиційно лягає на регіональні та муниципальні бюджети, тому в сучасних умовах назріває необхідність у регіональних фондах розвитку людського капіталу, створення яких дозволить скоординувати зусилля регіонів на фінансуванні заходів, спрямованих на розвиток людського капіталу, а також формуванні якісно нової системи офіційної статистики, адекватної вимогам постіндустріальної держави, яка включатиме дані щодо величини нагромаджених вкладень у людський капітал і динаміки розвитку людського капіталу як невід'ємної компоненти національного багатства країни.

Література:

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход / Г.С. Беккер; пер. с англ., сост., науч. ред., послесл. Р.И. Капелюшников. — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.
2. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность исследования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. — СПб.: Наука, 1999. — 309 с.
3. Корчагин Ю.А. Циклы развития человеческого капитала как драйверы инновационных волн / Ю.А. Корчагин. — Воронеж: ЦИРЭ, 2010. — 348 с.
4. Новак І.М. Сучасні пріоритети інвестування людського капіталу в Україні / І.М. Новак // Зб. наук. праць Харківськ. нац. економіч. ун-ту "Управління розвитком". — 2006. — № 4. — С. 83—86.
5. Хромов М.І. Сутність і особливості людського капіталу в системі соціально-економічних категорій / М.І. Хромов // Економіка і право. — 2009. — № 3. — С. 140—145.
6. Швець І.Б. Розвиток теорії інвестування у персонал / І.Б. Швець, О.В. Захарова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. праць. — 2009. — № 3 (17). — С. 294—299.
7. Shultz T. Investment in Human Capital / T. Shultz. — N.Y.; L., 1971. — 272 p.

References:

1. Becker, G. (2003), *Chelovecheskoye povedeniye: ekonomicheskiy podkhod* [Human behavior: an economic approach], GU VSHE, Moscow, Russian Federation.
2. Dobrynin, A.I. Dyatlov, S.A. and Tsyrenova, E.D. (1999), *Chelovecheskiy kapital v tranzitivnoy ekonomike: formirovaniye, otsenka, effektivnost issledovaniya* [Human capital in transitive economy: the formation, evaluation, efficiency studies], Nauka, St. Petersburg, Russian Federation.
3. Korchagin, Y.A. (2010), *Tsikly razvitiya chelovecheskogo kapitala kak drayvery innovatsionnykh voln* [Cycles of development of human capital as drivers of innovation waves], TSIRE, Voronezh, Russian Federation.
4. Novak, I. (2006), "Current priorities for investments in human capital in Ukraine", *Zb. nauk. prats Kharkivsk. nats. ekonomich. un-tu "Upravlinnya rozvytkom"*, vol. 4, pp. 83—86.
5. Hromov, M.I. (2009), "The essence and characteristics of human capital in the system of social and economic categories", *Ekonomika i pravo*, vol. 3, pp. 140—145.
6. Shvets, I.B. Zakharova, O.V. (2009), "The development of the theory of investment in staff", *Visnyk Donbaskoy derzhavnoy mashynobudivnoy akademii: zb. nauk. prats*, vol. 3 (17), pp. 294—299.
7. Shultz, T. (1971), *Investment in Human Capital*, L., New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2014 р.